

Svenskevældet og Haddeby-stenene

Af Karl Martin Nielsen

I afhandlingen »Svenskevældet i Hedeby,« Aarbøger 1980, har Niels Lund foretaget en kritisk undersøgelse af den opfattelse, at der har eksisteret et svensk herredømme i Sønderjylland eller Danmark mellem 894 og 931. Hovedkilden er Adam af Bremen; men også andre forhold har været inddraget til støtte for teorien: Runeindskrifter, stednavne og musikalsk akcent, kammergrave. Niels Lund kommer til det resultat, at det eneste vidnesbyrd om et svensk kongehus i Hedeby er Adam af Bremens oplysninger, og dem finder han ikke pålidelige. Han genoptager Johs. Steenstrups tanke, at det drejer sig om danske tronprætendenter, der er kommet tilbage til Danmark efter et ophold i Sverige. Curt Weibull har over for Steenstrup hævdet, at betegnelsen *Suenom princeps* om Olaf viser, at det drejer sig om en svensk fyrste. Niels Lund mener, at dette udtryk kan bero på en misforståelse fra Adams side (1982, 122. 123).

De to indskrifter, der har været anset for vidnesbyrd om et svensk kongedømme i Sønderjylland, er DR 2 Haddeby 2 og 4 Haddeby 4 (Wimmer Vedelspang I og II). De har følgende indskrifter:

2 Haddeby 2 ąsfriþr karþi kumbl þaun ąft siktriku sun sin ąui (fejl for ąuk) knubu

4 Haddeby 4 ąsfriþr karþi kubl þausi tutiR uþinkaurs ąft. siktriuk kunuk sun sin auk knubu kurmR raist run(aR)

Wimmer DRM 1,2 (1895) sammenstiller m-runen på Vedelspang I med formen på Rök-stenen, endvidere formerne af u, r og til dels p; den ensidige n-rune har samme form som på Rök-stenen, medens den ensidige a-rune har en afvigende form (s. 53 f.). Han betoner disse runestenes betydning som historiske mindesmærker (s. 66). Indskrifterne har i det væsentlige samme indhold, men sprog- og runeformer viser uoverensstemmelser; Vedelspang I's runeformer viser bort fra Danmark, men har tilknytning til samtidige svenske runemindesmærker (s. 68). Indskrifter med omtrent samme indhold forekommer oftere i Sverige,¹ men forholdet ved Vedelspang-stenene er forskelligt herfra: »Den ene vidner nemlig om

faderen Gnupas og hans slægts tilknytning til Sverig, den anden om moderen Asfrids danske oprindelse ... Heri må vi da søge grunden til, at indskriften på Vedelspang-stenen I er ristet af en svensk mand, på Vedelspang-stenen II af en dansk« (s. 69). Dette forklarer forskellen i sprogformer, idet þa un og sik tri ku er svenske former (s. 69 f.). Wimmers opfattelse er først fremsat i Sønderjyllands historiske Runemindesmærker (1892).

Hos Lis Jacobsen og Erik Moltke DR sp. 15 hedder det, at Haddeby 2 »bl.a. ved sine ensidige a- og n-runer viser risterens svenske herkomst«. I artiklen »Dobbeltstene« (sp. 798) står, at i de to forekommende tilfælde »er den ene sten knyttet til Danmark, den anden til Sverige«, det andet eksempel er DR 127 Hobro 2 og Ås-stenen, Västergötland. I en anmærkning hedder det »I Sverige findes adskillige eksempler på dobbeltstene«, og der anføres Liljegren, Run-Urkunder nr. 462-63, 722-23, Ölands Run-inskrifter nr. 3-4. De fåtallige svenske dobbeltstene tilhører en senere tid, den svenske runestensperiode (11. årh.), og er af en anden karakter end Haddeby-stenene, idet de er ornamenteret af samme rister.²

Der findes i Danmark to runestene, 26 Læborg og 29 Bække 1, rejst efter Thyre, men med forskellige indskrifter.³

ƿ ʌ þ ʀ ʀ ʏ : * ʒ ʒ ʒ ʒ : † ʒ ʒ ʒ ʒ

f uthar k hnia s t b m l R

Den danske runerække

ƿ ʌ þ ʀ ʀ ʏ : † ʒ ʒ ʒ ʒ : † ʒ ʒ ʒ ʒ

f uthar k hnia s t b m l R

Den svensk-norske runerække

Efter Nordisk Kultur VI s. 146

ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ : † ʒ ʒ ʒ ʒ : † ʒ ʒ ʒ ʒ
 † ʒ ʒ ʒ ʒ : ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ :
 ʒ ʒ ʒ ʒ : † ʒ ʒ ʒ ʒ

Haddeby 2 Indskriften vises her udtegnat. De forekommende stutruner er markeret med kryds, de tegn, som burde have været det, hvis indskriften som et hele skulle regnes for en stutroneindskrift, er markeret med bolle.

Haddeby 2 aftegnet af Niels Lund Arb. 1980 p. 115

Niels Lund foretager en analyse af runeformerne på Haddeby 2 (se hans aftegning af indskriften ovf.). Indskriften har følgende danske runer: s, m,⁴ b, t, af svensk-norske runer kun de ensidige a- og n-runer (a-runen er på aftegningen markeret som svensk-norsk, men nævnes ikke s. 118); følgende former er fælles: a, f, r, i, þ, k, u, l. Niels Lund stiller det spørgsmål: »Hvor svensk bliver indskriften egentlig i kraft af sine ensidige a'er og n'er?« Hans konklusion er: »Indskriftens futhark kan således næppe siges at være en stut-rune-futhark; den må snarest betegnes som en normalrune-futhark med et par varianter« (s. 119). Denne karakteristik er indlysende rigtig, og det kan tilføjes, at der næppe kan findes en svensk indskrift fra før 950 med tilsvarende runeformer.

De ensidige a- og n-runer er næppe tilstrækkeligt grundlag for at bestemme risteren som svensk. Der er imidlertid et moment, som Niels Lund ikke har været opmærksom på: Indskriften indeholder en svensk sprogform, pronominet þaun, akk. n. pl. Det er en sideform til den normale form þau, den er hyppig i svenske runeindskrifter og forekommer i formen þøn i svenske håndskrifter,⁵ men er ukendt i dansk. Navneformen siktriku er ældre end siktriuk, og i forbindelse med þaun er det rimeligt at anse den for svensk, jf. Lis Jacobsen DR sp. 809. Den svarer til karuR Rök og sandsynligvis også til stikuR Kälvesten.

Forekomsten af danske og svensk-norske runer på Haddeby 2 rejser naturligt nok spørgsmålet om forholdet mellem de to futharker. Niels Lund refererer de to opfattelser! Den ene går ud på, at skellet skal drages geografisk, således Moltke, ifølge den anden er forskellen mellem dem funktionel, idet de danske runer skulde være anvendt til monumentalt formål, på runestene, de svensk-norske til praktiske formål (s. 118). Han henviser til Aslak Liestøls opfattelse, at der ikke har været noget skarpt skel, og at der må have eksisteret miljøer, hvor begge typer var kendte og brugtes mellem hinanden.⁶

Det er noget misvisende, når Niels Lund skriver, at »der har stået en lang og til tider hed diskussion« om de to opfattelser.⁷ Tanken om en funktionel forskel er af ny dato, den er fremsat af Wessén (1957 og 1969) og har vundet tilslutning hos Sven B. F. Jansson, Runinskrifter i Sverige (1963) 27 f., og Aslak Liestøl, som tænker sig, at normalrunerne (de danske runer) oprindeligt har hørt hjemme i det danske bondesamfund, medens kortkvistrunerne har været handelsmændenes skrift (anf. st.). Han har påpeget, at disse findes langs handelsvejene og med koncentrationer i og nær handelscentre (1969, 179). Wesséns teori afvises af Loman (1965, 28-42) og Ingrid Sanness Johnsen (1968, 73). Opfattelsen af for-

skellen som geografisk bestemt er den traditionelle. Wimmer, *Die Runenschrift* (1887) 289 har som overskrift over kapitlet »Örtliche abweichungen im gewöhnlichen nordischen futhark«, og Otto von Friesen, *Upplands Runstenar* (1913) indfører betegnelserne »De svensk-norska runorna« (s.5) og »De danska runorna« (for de »oftast s.k. vanliga«) (s. 7), de har vundet udbredelse gennem hans runologiske forfatterskab.⁸ Denne opfattelse er baseret på den faktiske forekomst af runeindskrifter, Wesséns teori bygger på den antagelse, at runeindskrifter ristet på træ har haft en omfattende anvendelse i det praktiske liv.⁹ »Mer än ett rent antagande, en hypotes kan detta inte bli.« (Loman 1965, 41). I Danmark er der efterhånden fundet en del indskrifter på løsenstande, også på træ, med danske runer (Moltke 1976, 285-300). Af de 102 indskrifter med svensk-norske runer står de 80 på sten (Johnsen 1968,69).

Niels Lund har tidligere rejst tvivl, om de ensidige a- og n-runer er tilstrækkelige til at bestemme Haddeby 2 som svensk, og han har foreslået, at »man forud for den endelige adskillelse af 16tegns futharken i de danske og de norsk-svenske runer (stutruner) snarest må forestille sig en overgangsperiode, hvor den enkelte rister har kendt og uden større konsekvens kan have brugt forskellige former for samme rune« (1977-78, 197. 198).¹⁰

Der findes en sådan indskrift på Sparlösa-stenen, Västergötland, der arkæologisk dateres til o. 800. Den har de gamle former for a- og m-runerne, der er overtaget fra 24tegns futharken (den har ingen h-rune), og den har danske og svensk-norske former af n, a, s, t, b, R og svensk-norsk form af m. Der er givet forskellige forklaringer af dette forhold.¹¹ Otto von Friesen nævner den mulighed, at Sparlösa-mesteren kan være skaberen af de svensk-norske runer (s. 98). Wessén antager en blanding af de »vårdade inskriftsrunor« (de danske runer) og hverdagslivets runer (de svensk-norske). Den 16tegns futhark, som anvendes på de ældste danske runestene, har bevaret 24tegns futharkens runeformer, og den antages i almindelighed at ligge til grund for de svensk-norske runer.¹² Indskriften på Sparlösa-stenen kan repræsentere de to stadier.

På et ældre trin står tre indskrifter fra Bohuslen, Skee, Rävsaal, Hoga, som Loman har inddraget i diskussionen (1965, 53-56); de dateres til det 8. årh. De har den gamle form af h-runen med to hovedstave; Skee har a-rune med krydsende bistave, de to andre formen med enkelt bistav; den nydannede danske form af m-runen findes sammen med ensidig t-rune og muligvis svensk-norsk b-rune på Hoga-stenen (Johnsen 1968 166). Disse indskrifter viser, at en 16tegns futhark, der svarer til de ældste danske

indskrifters (af von Friesen benævnt »den samnordiska«), har været kendt i Vest-Sverige. Loman opstiller en udviklingsrække: typen med gammelt h og m - Skee, Rävsaal, Hoga - Sparlösa - Rök (1965, 56).

En interessant »stuttruneindskrift« med blandingsalfabet er 14 Björkö¹³, der efter gravfundet dateres til o. 850. Den har den gamle m-rune (som begrebrune for *maðr*?), den danske form af runerne s og R, den nyudviklede danske form af h-runen med enkelt hovedstav, dobbeltsidig og ensidig a- og t-rune, ensidig n-rune.

De her behandlede indskrifter viser, at de danske runer har været kendt og brugt uden for Danmark, såvel i den ældste form (de samnordiske), som med de nydannede m-, h- og a-runer, h-runen i en indskrift med svensk-norske runer.

Ser man på det 9. og 10. århundredes indskrifter, er der imidlertid en tydelig geografisk fordeling af de to futharker. I Danmark er de danske runer praktisk talt enerådende. Indskrifterne i Sverige og Norge er ristet med den svensk-norske futhark, men med en del indslag af danske runer. I Norge dannes et blandingsalfabet o. 950 eller 1000¹⁴, i Sverige trængte de danske runer frem med runestensskikken fra slutningen af det 10. århundrede,¹⁵ men med indslag af svensk-norske runer.¹⁶

De svensk-norske runer viser stor formvariation (Loman 1965, 3 f.). Aslak Liestøl anser de dobbeltsidige former af $\underline{a}$, n, a, b i futharken på Haddeby-kævlén for dens ældste form (1973, 111. 115). Dobbeltsidige former af a- og n-runerne forekommer i tidlige svenske indskrifter, f.eks. i Hangvars (arkæologisk datering 8. årh.), 2 Lokrume (arkæologisk datering 700 eller 8. årh.), en dobbeltsidig a-rune og to varianter af ensidig findes på 15 Ulvsunda (gravfund o. 800), ligeledes på 21 Oklunda. Dobbeltsidig t-rune er ret sjælden. Den danske s-rune forekommer i to gamle indskrifter, 14 Björkö (gravfund o. 800), 31 Bjørneby (sproglig og runologisk datering 9. årh.). De danske former af h og m fortrænger efterhånden de svensk-norske, h forekommer tidligst på 14 Björkö, m på 35 Kaupang (gravfund o. 900). De danske runeformer i indskrifterne er således til dels tidlige, og på baggrund af Bohuslén-indskrifterne og Sparlösa-indskriftens blandingsalfabet kan det være rimeligt at betragte dem som formvarianter i den svensk-norske futhark, ikke som sporadiske indslag fra den danske futhark. De danske runeformer har været kendte i Sverige og Norge, men bortset fra den norske Valby-sten (9. årh.) er ingen indskrift ristet med den danske futhark.

I de danske runeindskrifter er forholdet et helt andet. Indslag af svensk-norske runer forekommer kun i ganske få indskrifter og består hoved-

sagelig i ensidige a- og n-runer: 2 Haddeby 2, 6 Slesvig, 105 Laurbjerg (Lis Jacobsen DR sp. 809, Loman 1965, 48 f.). Kun i enkelte indskrifter forekommer mere karakteristiske svensk-norske runeformer; de har tillige sprogformer, der taler for norsk (eller svensk) rister. DR 144 Gunderup 2 har foruden ensidige a- og n-runer også kort s over for dansk b og den gamle form af a-runen, skrivemåden -ul b med b for f svarer til former i norske indskrifter på Man. Elisenhof-kammens indskrift ka br har svensk-norsk b-rune; r for R viser, at den er norsk. Indskriften på Älleköping-stenen, Skåne, er ristet med svensk-norske runer, formerne bili kr med r for R og ra isti med t for þ viser, at den er norsk.¹⁷Vä bronzebeslag er i DR henført til middelalderen, men bestemmes af Moltke (1976, 306) som en stutroneindskrift; hvis indskriften er sen, taler diftongbetegnelsen i ka ut uipr snarest for svensk rister.

Niels Lund har tænkt sig en overgangsperiode, hvor en rister har kunnet anvende de danske og svensk-norske runer sammen. Dette forhold er til stede i Sparlösa-indskriften og tidlige indskrifter med svensk-norske runer. Men i Danmark er brugen af de danske runer konsekvent fra de ældste indskrifter. Det er vanskeligt at afgøre, hvorledes de enkelte indskrifter med ensidige a- og n-runer skal bedømmes. Er de ristet af svenske runeristere, som i øvrigt bruger danske runer? Eller er de ristet af danske runeristere, som har kendt disse lidet afvigende runeformer? Loman fremhæver, at i hvert fald ensidige a-runer og n-runer »inte utan vidare kan betraktas som just karakteristiska rökruneformer. Som ovan visats är ju endast riktningen distinktiv mellan dessa båda tecken« (1965, 49). Liestøl ser i de svensk-norske runeformer lån som følge af handelssamkvem (1973, 115).

Ud fra anvendelsen af de ensidige a- og n-runer har man sluttet ikke blot, at risteren var svensk, men også at han stod i et svensk dynastis tjeneste. Denne slutning er, som Niels Lund påpeger, alt for vidtgående. I en international handelsby som Hedeby kan der udmærket have befundet sig en runekyndig svensker, og det at kongehuset giver ham en opgave, gør ikke dynastiet selv svensk. Men Niels Lund sætter spørgsmålstegn ved, om indskriften overhovedet er svensk i kraft af de ensidige a- og n-runer. Som nævnt ovenfor tager han ikke sprogformen i betragtning. Han mener, at indskriften snarest peger mod et miljø, hvor begge runetyper brugtes. - »Når et sådant miljø nu fandtes, og hvor skulle det findes snarere end et sted som Hedeby?« (1982, 119). Nu er antagelsen af sådanne miljøer en hypotese (jf. ovf.).

Wimmer kunde ud fra sin opfattelse af de historiske forhold give en

mulig forklaring på det særlige fænomen, at der er rejst to stene med omtrent samme indskrifter, den ene ristet af en dansker, den anden af en svensker. Med Niels Lunds forkastelse af svenskevældet må vi give afkald på en forklaring. Men det samme er tilfældet med de to runestene, 26 Læborg og 29 Bække 1, der er rejst efter Thyre, men med forskellige indskrifter.

Sigtryg kaldes på 4 Haddeby 4 konge. Indskriften på 209 Glavendrup er ristet af Sote efter hans 'drotten', den på 26 Læborg af Ravnunge-Tue efter hans 'dronning'. Det er nærliggende at tænke sig, at Haddéby 2 er ristet af en mand i kongens tjeneste. Det er mere sandsynligt, end at kongehuset skulde have overdraget en runekyndig svensker i Hedeby at riste en indskrift med danske runer. Følger man Niels Lund og antager, at det er en dansk kongeslægt, som har opholdt sig i Sverige, er det vel sandsynligt, at der kan have været svenskere i deres følge. En runekyndig svensker har ristet indskriften med de danske runer, som han har fået kendskab til i Danmark, men med sin svenske sprogform og med enkelte ikke særlig afvigende svensk-norske runer.

Niels Lund skriver i diskussionen med Moltke, at han har overvejet at tage spørgsmålet op til nærmere undersøgelse »og forsøge at skabe en dialog mellem filologi og historie om emnet« (1977-78, 197). Det har han gjort med sin afhandling. Mit indlæg må ses som et forsøg på at belyse emnet ud fra et runologisk og filologisk synspunkt.

Denne afhandling har været indleveret til Aarbøger for nordisk Oldkyndighed; men redaktøren fandt det redaktionsmæssigt uheldigt at bringe den i samme årgang som Erik Moltkes indlæg.

Litteratur

- Friesen, Otto von. 1940: *Sparlösastenen. Runstenen vid Salems kyrka, Sparlösa socken, Västergötland*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens Handlingar 46:3.
- Johnsen, Ingrid Sanness. 1968: *Stutruner i vikingtidens innskrifter*. - Innskrifterne s. 109-246 (nr. 1-103).
- Liestøl, Aslak. 1969: *Johnsen, Ingrid Sanness: Stutruner i vikingtidens innskrifter* (anmeldelse). Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap XXIII, 171-80.
- '' 1973: *Runenstäbe aus Haithabu-Hedeby*. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu. Bericht 6, 96-119.
- '' 1981: *The Viking Runes: The Transition from the Older to the Younger Futhark*. Saga Book XX:4, 247-66.
- Loman, Bengt. 1965: *Rökrunorna som grafematiskt system*. Arkiv för nordisk filologi LXXX, 1-63.
- Lund, Niels. 1977-78, se Moltke, Erik.
- '' 1982: *Svenskevældet i Hedeby*. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1980, 114-25.
- Moltke, Erik. 1976: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*.
- '' og Niels Lund. 1977-78: *En debat om runer*. Historie. Udgivet af Jysk Selskab for Historie XII, 191-202.
- Wessén, Elias. 1957: *Om vikingtidens runor*. Filologiskt Arkiv 6.
- '' 1969: *Från Rök till Forsa. Om runornas historia under vikingtiden*. Filologiskt Arkiv 14.

Noter

1. Som eksempel anføres Klistad-stenene, Uppland. Jf. ndf.
2. Liljegren nr. 462-63 er een sten, se Upplands Runinskrifter nr. 251 Sjursta. Nr. 722-23 er karakteristiske ved, at ornamentikken på den ene er et spejlbillede af den andens, se Upplands Runinskrifter nr. 763-64 Klista. Af de ølandske er kun den ene bevaret, men efter en beskrivelse af den tabte er ornamentikken udført af samme mester. Til de anførte kan føjes Upplands Runinskrifter nr. 723-24 Hummelsta, antagelig begge ristet af Balle. Sammen med en tabt billedsten har de dannet et monument.
3. Se om disse indskrifter og om den mulighed, at Thyre kan være dronning Thyre, forf., Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1954, 252-64 (optrykt Jelling-Studier, 1977), Mediaeval Scandinavia VII (1974) 172-78.
4. m-runens form sammenstilles af Loman med Kärnbo-stenens m-rune (1965, 48; jf. Wimmer ovf.). Moltke DR sp. 964 sammenstiller den med m-runen på 271 Tullstorp.
5. Se glossarer i Sveriges Runinskrifter, Noreen, Altschwedische Grammatik § 508,12, Valter Jansson, Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok, 1952, 173-86.
6. Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder XIV (1969) sp. 474 f.
7. Denne opfattelse er nok fremkaldt af Liestøls formulering: »Tilhøvet mellom normalruner og kortkvistruner ... har vori livleg diskutert, og mange teoriar er sette fram for å forklåre fordeling og funnomstende« (anf. st.).

8. Jansson foretrækker den gamle term »kortkvistruner«, som også bruges af Liestøl. Loman bruger »rökruner« (jf. 1965, 1-4). Ingrid Sanness Johnsen har indført den norske betegnelse »stuttruner« (d.v.s. korttruner), som har været anvendt af Marstrander (se f.eks. Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab XIV, 1947, 241. 244). Se om denne term, der ikke egner sig til fælles nordisk brug, Wessén, Fornvännen, 1969, 131 f. For de danske runer er »normalruner« kommet i brug.
9. Liestøl finder en støtte for Wesséns teori i Hedeby-fundene, træpinden fra Staraja Ladoga og Bergens-fundene (1973, 108).
10. Denne tanke afvises af Moltke med den begrundelse, at man i hele Skandinavien har talrige sten af den såkaldte Helnæs-Gørlev-gruppe, snart med 24tegnets former, snart med 16tegnets former, men aldrig en stuttrune (1977-78, 201).
11. Se Ivar Lindquist, Religiösa Runtexter II. Sparlösa-stenen (1940) 26-29, Otto von Friesen 1940, 94 ff. runeformerne (s. 97), Wessén 1957, 9 f., Loman 1965, 56-59, Johnsen 1968, 91. 94. 154.
12. Moltke hævder, at de svensk-norske runer er udviklet af Gørlev-futharken med den nydannede h-rune (1976) 119. 144. 301, se herom forf., Aarbøger, 1981, 109 ff. Liestøl har fremsat den teori, at runereformen bestod i en omdannelse af den ældre futhark til 16tegnets futharken med kortkvistruner (1981, 263). Den ældre futhark var stadig i brug, men overtog efterhånden systemet i 16tegnets futharken; det er runerne i Helnæs-gruppen. Nogle af runerne blev derefter omdannet efter mønster af kortkvistrunerne, og derved opstod Gørlev-futharken (1981, 265; jf. 1973, 113 f.).
13. Indskrifterne med svensk-norske runer citeres med Ingrid Sanness Johnsens nummerring. Hun gengiver ved hver indskrift den form af futharken, som er anvendt i indskriften.
14. Magnus Olsen, Nordisk Kultur VI. Runorna (1933) 84, Norges Innskrifter med de yngre Runer V (1960) 242 f.
15. Otto von Friesen smst. 166 f.
16. von Friesen smst. 154 f., Wessén 1969, 25-27.
17. Se om de tre indskrifter forf., Acta Philologica XVIII (1945) 299-305, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1981, 112, Arkiv för nordisk filologi 98 (1983) 2 f.